

ALEKSANDRA MARIA ZYWERT

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

 ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9922-6717>CZARNA DZIURA
(SIERGIEJ LEBIEDIEW *GRANICA ZAPOMNIENIA*)THE BLACK HOLE (SERGEI LEBEDEV *OBLIVION*)

Sergei Lebedev's novel entitled *Oblivion* (*Предел забвения*, 2010) belongs to the (highly important in the context of the post-memory literature) tradition of the so-called generational novel. On the example of the character-narrator's story full of struggling to learn the true identity of his "grandfather" Lebedev shows that difficult and unprocessed memory amounts to an important up-to-date problem. It is so because in most contemporary Russian families the inconvenient facts from the past remain unvoiced (or the infamous relatives disappear from the family tree) due to overwhelming tabooing of mistakes and traumas. It is indicated that the general approval (sometimes even emphasized) of oblivion creates a hole in the youngest generation's consciousness and strengthens the so-called repressive awareness. In this context the state of the Russian nation in the face of the conscious suppression of elements of its own history becomes a major issue.

Keywords: Sergey Lebedev, Oblivion, post-memory, trauma, labor camp

Dziwi się pan, że wyrzuty sumienia można dzie-
dziczyć. Jak wszystko, drogi panie, jak wszystko. Mu-
simy dziedziczyć, w przeciwnym razie to, co się stało,
będzie się wciąż powtarzać. Nie możemy sobie z dzie-
dzictwa wybierać jedynie tego, co nas nie obciąża¹

Jednym z najistotniejszych problemów analizowanych we współ-
czesnej literaturze obszarów postkomunistycznych jest kwestia pa-
mięci transgeneracyjnej dotyczącej drugiego i trzeciego pokolenia po
jego upadku. Pierwszorzędne jest tu założenie, że

¹ W. Myśliwski, *Traktat o łuskaniu fasoli*, Znak, Kraków 2006, s. 270.

komunizm, jak nazizm, był systemem zbrodniczym, a wszyscy, którzy go budovali bądź wspierali jego istnienie (szczególnie przedstawiciele elit władzy), ponoszą winę za jego ustanowienie i podtrzymywanie; wina ta, choć obciąża konkretne pokolenie/pokolenia, dziedziczona jest przez kolejne, które wciąż na nowo muszą/powinny ją przepracowywać².

Z tego względu twórczość Siergieja Lebediewa (1981–), rosyjskiego prozaika i publicysty, zajmuje ważne miejsce. Już jego debiutancki tekst – powieść *Granica zapomnienia* (*Предел забвения*, 2010) – został doceniony zarówno przez krytyków i czytelników rosyjskich, jak i zagranicznych³. Utwór inicjuje inspirowaną biografią autora⁴ tetralogię, w której skład wchodzi kolejno powieści: *Год кометы* (2014), *Люди авыцта* (2016) i *Гусь Фруц* (2018). Całość wpisuje się w nurt (niezwykle istotny z punktu widzenia literatury postpamięci⁵) tzw. powieści rodzinnej/generacyjnej.

Szczególną cechą tego rodzaju utworów jest nowa perspektywa oglądu rzeczywistości, co powoduje, że

nowa powieść rodzinna stara się odkrywać lub wyjaśniać rodzinne tajemnice [...] naznaczone piętnem rodzinnego milczenia lub przemilczania. Jej cechą dystynktywną jest zarówno zintensyfikowana świadomość historyczna, jak i świadomość pamięciotwórczej funkcji rodzinnych opowieści. Fikcyjny i/lub autofikcyjny narrator tych tekstów traktuje rodzinę już nie tylko [...] jako pole międzygeneracyjnych konfliktów, lecz jako lieu de mémoire: rodzaj miejsca pamięci, będącego sygnaturą przeszłości, podobnie jak pomniki czy inne materialne formy upamiętniania historii⁶.

² A. Mroziak, „Dziadek (nie)był komunistą.” *Między/transgeneracyjna pamięć o komunizmie w polskich (auto)biografiach rodzinnych po 1989 roku*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 48-49.

³ Powieść włączono do rankingu kandydatów do nagrody literackiej „Большая книга” oraz „Национальный бестселлер” za rok 2010. Powieść została przetłumaczona na 15 języków (w tym polski – wydawnictwo Claroscuro Publishing House, 2018). Oprócz tego w 2016 weszła na listę dziesięciu najlepszych książek przetłumaczonych na język angielski według „Wall Street Journal”.

⁴ Chodzi tu o odkrycie prawdziwej tożsamości dziadka Lebediewa ze strony matki, który okazał się pułkownikiem KGB rozpoczynającym karierę jeszcze w czasach kolektywizacji. Szerzej zob. *Друзья: Николай В. Кононов — Сергей Лебедев, Два писателя идут в глубь истории своих семей — чтобы восстановить из обломков нашу общую. Второй разговор о поректе colta.ru «ДРУЗЬЯ»*, <https://www.colta.ru/articles/society/13431> (12.02.2019).

⁵ Szerzej zob. M. Hirsch *Żaloba i postpamięć*, przeł. K. Bojarska, w: E. Domańska (red.), *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010, s. 254.

⁶ A. Artwińska, *Transfer międzypokoleniowy, epigenetyka i „więzy krwi”*: O „Małej Zagładzie” Anny Janko i „Granicy zapomnienia” Siergieja Lebediewa, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 13-14.

W przypadku Lebidiewa trudna i nieprzepracowana pamięć to temat wciąż żywy, bo (jak sam mówi, przybliżając okoliczności powstania tekstu) nadal w większości współczesnych rodzin rosyjskich przemilcza się niewygodne fakty z biografii krewnych (bądź w ogóle usuwa się ich z genealogii) w imię odgórnego nakazu tabuizacji błędów i traum⁷. Zastanawiając się nad kondycją współczesnych Rosjan, autor podziela pogląd Władimira Kononowa, że zarówno człowiek radziecki, jak i postradziecki głównie jest zainteresowany tzw. dniem dzisiejszym — „Жизнью без памяти, без фундамента. Человек — как берега на болоте: ее легко выгащить, потому что под ней ничего нет”⁸ i nie chce (z różnych względów, także z przyzwyczajenia lub strachu przed utratą spokoju i dobrego imienia) wracać do przeszłości i odkrywać prawdę o niej.

W warstwie tematycznej *Granica zapomnienia* krąży wokół łagrów, ale eksponuje je zupełnie inaczej, niż miało to miejsce w przypadku ikon tej gałęzi literatury — Aleksandra Sołżenicyna czy Warłama Szalamowa. Spoglądając z perspektywy trzeciego pokolenia, Lebidiew nie walczy o tzw. prawdę historyczną (bo ta jest znana), ale o winę i jej oddziaływanie w kontekście kwestii nieciągłości doświadczenia pamięci narodu, rozziwemu pomiędzy pamięcią historyczną indywidualną i zbiorową, zadając przy tej okazji pytanie o tożsamość narodu, który dobrowolnie pozbawia się własnej przeszłości.

Zasadniczym elementem fabułowtórczym powieści jest dwuwymiarowo postrzegany motyw drogi — realne przemieszczanie się w czasie i przestrzeni połączone z „podróżą metafizyczną” uzupełnioną o motyw spotkania. Głównym bohaterem i jednocześnie narratorem jest młody geolog, który wyrusza na Syberię w poszukiwaniu śladów zmarłego dawno temu w dość niezwykłych okolicznościach „przyszywanego” dziadka. Wśród rozpadających się obozowych baraków i opuszczonych kopalń bohater odkrywa straszną prawdę, że choć radzieckich łagrów już dawno nie ma (tak samo, zresztą, jak samego Związku Radzieckiego), to one jednak wciąż istnieją w śniegu, lodzie, zimnie, zbutwiałych deskach, drzewach i ludziach — zmarłych i żyjących.

Niebagatelne znaczenie ma tu zastosowana przez autora strategia oglądu rzeczywistości. Całość narracji jest prowadzona z perspektywy dorosłego człowieka, od czasu do czasu zastępowana punktem

⁷ Szerzej zob. Друзья: Николай В. Кононов — Сергей Лебедев..., <https://www.colta.ru/articles/society/13431> (12.02.2019).

⁸ Tamże.

widzenia dziecka, co znacząco podnosi emocjonalne nasycenie tekstu. Widać to już w inicjalnym retrospektywnym fragmencie powieści traktującym o początkach związku bohatera z Drugim Dziadkiem. Pierwsze wspomnienia bohatera sięgają wczesnego dzieciństwa, kiedy wypoczywał z rodziną na wiejskiej dacy. Drugi Dziadek to niewidomy sąsiad, „człowiek znikąd”, trzymający się na uboczu samotny starzec bez przeszłości — pozornie sympatyczny, a jednocześnie zagadkowy poprzez swoją anonimowość człowiek. Jego status w rodzinie bohatera jest dwuznaczny — oficjalnie jest dla nich obcy, jednak dwukrotnie występuje w roli seniora rodu: najpierw skutecznie wyperswadowuje przyszłej matce bohatera-narratora aborcję (przez co praktycznie zajmuje miejsce biologicznego ojca chłopca) i *de facto* „sprowadza na świat” dziecko. Drugi moment, ostatecznie już przypiętowany więź rodziną, ma miejsce kilka lat później. W wyniku nieszczęśliwego wypadku chłopiec zostaje na tyle poważnie ranny, że niezbędna jest transfuzja krwi. Wówczas Drugi Dziadek po raz kolejny ratuje dziecku życie — oddaje swoją krew. Zabieg ten okazuje się dla starca śmiertelny — Dziadek umiera, ale śmierć ta nie kończy całej historii, lecz ją rozpoczyna. Ten wyjątkowy akt połączenia poprzez krew sprawia, że świadomość obecności starca nie tylko nigdy nie opuszcza bohatera, a wręcz psychicznie go od niego niebezpiecznie uzależnia. Charakter związku pomiędzy bohaterem a Drugim Dziadkiem jest o tyle nietypowy, że silna więź emocjonalna rodzi się w wyniku uwarunkowań pozabiologicznych, kulturowych. Podstawowe znaczenie odgrywa tu moment jej symbolicznej inicjacji zawartej w opisie transfuzji:

...и его кровь взяли, [...] и я остался жить, а он умер, словно та часть его крови, что перелили мне, и содержала в себе его жизнь, а та, что осталась в его жилах, была кровью пустой, изжитой — кровью мертвеца [...] Так мое существование совместилось с его существованием; я уже никогда не был до конца самим собой [...] мне казалось, что Второй дед не умер до конца, что он поселился во мне⁹.

Dominujący w przytoczonym fragmencie motyw krwi jest traktowany tradycyjnie, zgodnie z utrwalonymi w europejskim kręgu kulturowym, znaczeniem — symbolizuje zarówno życie, jak i śmierć¹⁰.

⁹ С. Лебедев, *Предел забвения*, Эксмо, Москва 2012, http://loveread.ec/view_global.php?id=53290 (12.02.2019). Wszystkie pozostałe cytaty pochodzą z tego źródła.

¹⁰ Zob. np. J. Cirlot, *Słownik symboli*, przeł. I. Kania, Znak, Kraków 2000, s. 202–203.

Transfuzja jest ofiarą życia, która automatycznie inicjuje (jeśli uwzględnić ustalenia Jean-Paula Rouxa¹¹) głęboki związek mentalny pomiędzy dawcą a biorcą i zapoczątkowuje proces „dziedziczenia” przeszłości dawcy. Istotny jest też moment, w którym do niej dochodzi. Fatalne wydarzenie (tu: sytuacja graniczna) ma miejsce w czasach pierestrojki, a więc w czasie dla Rosji przełomowym, zapowiadającym nieuchronne, choć bliżej nieskonkretyzowane zmiany, które mogą doprowadzić do zaskakujących konsekwencji.

Dalsze losy naznaczonego klątwą wymazanej przeszłości bohatera są więc naturalną konsekwencją doświadczeń z dzieciństwa. Przeczucie podpowiada mu, że rozwiązanie zagadki prawdziwej tożsamości Drugiego Dziadka prowadzi (mimo podejmowanych przezeń prób ucieczki od przeznaczenia) tylko poprzez próbę przekroczenia i zrozumienia historycznej traumy¹². Jego sytuacja od początku jest bezalternatywna, ponieważ osobista pamięć (charakterystyczna dla trzeciego pokolenia po animatorach komunizmu) nosi znamiona „protetycznej”, czyli – odwrotnie niż w przypadku pamięci rodzin ofiar – transferującej traumę w przeszłość¹³. Nieprzypadkowo już na samym początku utworu autor oznajmia: „для меня, вышедшего на край света, цель лежит не впереди, а позади: мне предстоит вернуться”.

Zapowiedzią trudnego procesu odkrywania i próby wnikięcia w istotę przeszłości jest pozornie nieznaczący epizod z wczesnej młodości bohatera, kiedy zakrada się on do opuszczonej pracowni rzeźbiarskiej produkującej kiedyś na zlecenie władz popiersia Lenina.

На полу мастерской стояли десятки Лениных: только бюсты [...] все Ленины [...] повторяли друг друга [...] они множились здесь, в каморке забвения [...] здесь я понял, что такое на самом деле агония — человек умирает не сразу, а в протяженности умирания всех его «я».

¹¹ O symbolice krwi szerzej zob. J.-P. Roux, *Krew. Mity, symbole, rzeczywistość*, przeł. M. Chrobak, Znak, Kraków 2013, s. 53–57.

¹² Sytuacja bohatera jest nieco podobna do syna nazisty z *Traktatu o łuskaniu fasoli* Wiesława Myśliwskiego, z tą wszakże różnicą, że ten ostatni znał przeszłość ojca i domyślał się przyczyn jego samobójstwa. U Lebidiewa ten problem jest bardziej złożony, bo nie doszło ani do przerwania milczenia o zbrodni, ani też do żadnej formy pokuty czy też wyznania klęski „w zetknięciu z absolutnym złem”. Szerzej na temat kwestii przepracowania traumy w utworze Myśliwskiego zob. K. Wawer, *Opowiedzieć traumę. O fotografii niemożliwej w Traktacie o łuskaniu fasoli Wiesława Myśliwskiego*, „Ruch Literacki” R. LVIII, z. 6 (345), s. 629–645, https://www.academia.edu/36662673/Opowiedziec_traume_O_fotografii_niemozliwej_w_Traktacie_o_luskaniu_fasoli_Wieslawa_Mysliewskiego (08.05.2019).

¹³ Szerzej na temat kategorii „pamięci protetycznej” zob. A. Mrozik, „*Dziadek (nie) był komunistą*” ..., „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 46–67.

Nieprzepracowany czas uobecniony w bezsensownym trwaniu pomników sprawia, że w społeczeństwie tworzy się patologiczna struktura pamięci, która w podtekście banalizuje zło. Odmowa mówienia o przeszłości jest w rezultacie równoznaczna z niezasłużonym wyrokiem o przedawnieniu, ale bez uprzedniego wskazania winy i winnych. „Zachęta do zapomnienia, dołączona w imię spokoju społecznego”¹⁴, jak pisze Paul Ricoeur, każe zatem zadać pytanie o skutki zapomnienia, którego nie poprzedza satysfakcjonujące (bo rzetelne i uczciwe) odczytanie historii.

Analogiczne wnioski wypływają z opisów wspomnień bohatera z pobytu w niemal każdym zakątku Rosji (od kolchozowych ferm, aż po hotele i biura). W każdym z nich, jak pisze Lebediew, „я чувством узнал эти лагерные бараки. Они [...] все же проступали [...] ощущением смертной, без переносного значения, тоски”. Miejsca te, wypełnione smutnymi, zaprzęgniętymi do niewolniczej pracy ludźmi, nie są niczym innym jak niemym świadectwem obłąkanej karuzeli martwego czasu uwięzionego w pętli wymuszonej niepamięci. W tym kontekście łagier, na którego pozostałości w końcu trafia bohater (najpierw podczas wyprawy badawczej, a później idąc śladem Drugiego Dziadka), jest integralną częścią mentalnego i uczuciowego portretu Rosji, także, niestety, współczesnej. Podzielając w dużym stopniu poglądy Warłama Szalamowa, autor podkreśla, że łagier, wizytówką którego była anachroniczna w swej istocie niewolnicza praca, jest miejscem z definicji zastygłym, martwym („только продолжает сам себя”) w cyklicznym czasie, precyzyjnym „przedsiębiorstwem wymazywania ludzi”. Lebediew pisze:

Я понял, зачем было ссылать людей в тайгу, в тундру: их вычеркивали из общего бытия людей, высылали из истории, и смерть их случалась не в истории, а в географии. Все там было устроено так, чтобы место, где жили и умирали люди, не вобрало в себя ничего из их жизней, чтобы не возникло пусть слабое, но притяжение этого места.

Podstawowym problemem bohatera jest w tym kontekście z jednej strony właściwość narracji pamiętania jako takiej — czyli, jak pisze Michel Foucault, zawsze niejednoznacznej, immanentnie naznaczonej brakami i niedomówieniami¹⁵, z drugiej zaś „deformują-

¹⁴ P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański, Universitas, Kraków 2012, s. 594.

¹⁵ Szerzej zob. M. Foucault, *Nietzsche, genealogia, historia*, w: tegoż, *Filozofia, historia, polityka*, przeł. D. Leszczyński, PWN, Warszawa 2000, s. 119.

ca presja zbiorowych mitologii”¹⁶. Problem ten jest o tyle bardziej skomplikowany, że akcja powieści rozgrywa się, poza fragmentami retrospektywnymi, współcześnie, a więc w okresie, kiedy w wyniku podtrzymanego stanu zbiorowej amnezji społecznej pojawiły się już takie choćby konkretne zjawiska jak całkowite rozmycie się odpowiedzialności za popełnione grzechy.

Z punktu widzenia geopoetyki świadoma kastracja przeszłości powoduje zanik łącznika pomiędzy geografiami a innymi dyskursami — ostatecznie uniemożliwia to zainicjowanie procesu metaforycznego mapowania terytorium, a co za tym idzie, uniemożliwia powstanie mnemotoposu, dzięki któremu możliwe jest „zrozumienie procesu kulturowego ‘wytwarzania miejsc’, nadawania znaczeń, funkcji, symbolicznych wartości”¹⁷. Jest to o tyle istotne, że osobista podróż spoglądającego z perspektywy allogenicznego bohatera ukierunkowana jest na tworzenie swego rodzaju mapy pamięci niechcianej, świadomie wypartej ze świadomości, staje się próbą przywrócenia równowagi „pomiędzy słowem, obrazem i terytorium”¹⁸. Nie ulega zatem wątpliwości, że w *Granicy zapomnienia*, tej paradoksalnej podróży „naprzód w przeszłość”, należałoby widzieć nie tylko zaczątki „generacyjnej opowieści”¹⁹, ale także odważną demonstrację właściwego każdemu kolejnemu pokoleniu władania własnym dziedzictwem, decydowania „na nowo o tym, co odrzucone lub zepchnięte w niepamięć, tolerowane, uznane jako wartościowe”²⁰.

Już początek drogi dochodzenia do prawdy jest dla bohatera trudny. Pierwsze problemy pojawiają się w momencie przejęcia przez niego schedy po zmarłym. W opuszczonym mieszkaniu, które dziedziczy po dziadku, jest mnóstwo rzeczy, ale wszystkie one są martwe, zbędne i absolutnie bezosobowe. Droga ku przeszłości staje się zadaniem karkołomnym także dlatego, że ogromnie trudno znaleźć kogokolwiek, kto pamiętałby jeszcze Drugiego Dziadka. Bohater jednak wyrusza na północ szlakiem zapomnianych i porzuconych kombinatów, skalnych wyrobisk i wyeksploatowanych kopalń „obrosniętych” szczątkami łagrowych baraków. Symbolicznym momentem

¹⁶ Szerzej zob. M. Zaleski, *Formy pamięci, Słowo/Obraz Terytoria*, Gdańsk 2004, s. 79.

¹⁷ E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków 2014, s. 155.

¹⁸ Tamże, s. 152.

¹⁹ O opowieści generacyjnej zob. A. Artwińska, *Transfer międzypokoleniowy...*, s. 27.

²⁰ Tamże, s. 182.

przejścia przez „wrota piekieł” na „ziemię wiecznej niepamięci” jest opis wielkiej, skutecznie blokującej wszelką komunikację kałuży. Jest w niej wszystko: od sprzętów domowych poprzez resztki pojazdów aż po zwłoki zwierząt — same (jak pisze Lebediew) „переваренные соками земли вещи-мертвецы”. Niezwykle plastyczny i jednocześnie sugestywny opis tego miejsca sprawia, że staje się ono symbolem władzy ziemi, która pochłania wszystko, i jednocześnie upostaciowaniem złego zapomnienia, dręczącym wyrzutem sumienia narodu, który tak bardzo chciał wyrzucić ze świadomości wspomnienia o przeszłości, że świadomie pogrzebał je żywcem.

W tym kontekście przerażająca prawda o przeszłości Drugiego Dziadka idealnie ilustruje autorski zamysł — pytanie o tożsamość społeczeństwa, „które w obliczu wielkiego zła zamknęło oczy, a potem znów je otworzyło, by wszystko było tak, jak gdyby nigdy nic”²¹. Okazuje się, że ten nieszkodliwy i pozornie życzliwy staruszek był współtwórcą, a potem przez piętnaście lat komendantem łagru przy kamieniołomie, człowiekiem zimnym, bezwzględnym i okrutnym mordercą. Przeszłość Drugiego Dziadka naznaczona jest śmiercią obcych ludzi i jego najbliższych — jedynego syna i żony. Skalę jego absurdałnego okrucieństwa przybliżają takie epizody, jak choćby fragment o zamordowanym za wystruganie pieszczalki snycerzu, o wykonanej na zlecenie Drugiego Dziadka miniaturce łagru — makabrycznej zabawce dla syna — która ostatecznie przypieczętowała najpierw los chłopca, a potem jego matki, czy o wyspie skazańców²² pełnej porzuconych z mumifikowanych ciał.

Przytoczone epizody dobitnie potwierdzają tezę, że problem sztucznego zapomnienia nie jest kwestią przebrzmiałą. Zjawisko to ilustruje także opis archiwum w miasteczku, które powstało wokół dawnego łagru. Podobnie jak w każdym innym tego typu miejscu w Rosji, także i tam wszelkie ślady przeszłości zostały ukryte „по ведомственной принадлежности” i skutecznie wymazane ze zbiorowej świadomości. Odgórne przyzwolenie, a nawet opresyjny nacisk na niepamięć²³

²¹ P. Oleksy, *Miejsce po archipelagu*, „Nowa Europa Wschodnia” 2 (64)/2019, s. 170.

²² Ten sam temat porusza Nicolas Werth w książce *Wyspa kanibali 1933 — deportacja i śmierć na Syberii (L'Île aux cannibales: 1933, une déportation-abandon en Sibérie*, Perrin, Paris 2006).

²³ Szerzej na ten temat zob. С. Лебедев, *Репрессивное сознание: поколенческие уроки. Несмотря на все перемены последних десятилетий, насилие по-прежнему остается доминантой и в человеческих, и в управленческих отношениях*, http://ps.1september.ru/view_article.php?ID=201002026 (12.02.2019).

stwarza także wyrwę w świadomości najmłodszego pokolenia i sprawia, że w ogóle już nie kojarzy ono nawet pojęcia „łagru”²⁴.

Innym skutkiem ubocznym uprawomocnionej przemocą formy zarządzania społecznością jest, zdaniem autora, wykształcenie się tzw. świadomości represyjnej, która w tej chwili ma już charakter nawykowy, co uniemożliwia prawidłowe funkcjonowanie wspólnoty²⁵. Nie chodzi tu o zwyczajne zapominanie – zjawisko naturalne czy wręcz niezbędne, „aby społeczeństwa mogły egzystować, jako że dźwiganie ciężaru całej przeszłości jest niemożliwe”²⁶, ale o nadużycie polegające na wypieraniu zawczasu tej części historii, która jest uważana za niechciane brzemię²⁷. Ten punkt wyjścia inicjuje (nie tylko zresztą na gruncie rosyjskim) proces „filtrowania”, wyrzucania określonych epizodów bądź zdarzeń z oficjalnego obiegu informacji, co doprowadza z jednej strony do przedwczesnej nieumotywowanej amnestii dla katów i braku zadośćuczynienia dla ofiar, z drugiej – „wyrzuca relację z przeszłością poza sferę, w której problematyka wybaczenia znalazłaby wraz z dissensus swoje właściwe miejsce”²⁸. W tej sytuacji nie dochodzi do wybaczenia, ponieważ okres komunistycznych represji jawi się w potocznej świadomości społecznej jako „czarna dziura”.

W tym kontekście powieść Lebediewa płynnie wpisuje się w rozpoczętą wcześniej choćby przez Dmitrija Bykowa w *Uniewinnieniu* (*Оправдание*, 2001), a potem częściowo w powieści *Сигналы* (2015)

²⁴ Zamek czyta. Spojrzenie na Wschód: „Granica zapomnienia” spotkanie z Siergiejem Lebediewem i Grzegorzem Szymczakiem – tłumaczem książki, https://ckzamek.pl/wydarzenia/4257-zamek-czyta_spojrzenie-na-wschod-granica-zapomnien/ (08.05.2019) Zob. także relację z wydarzenia: <http://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news/relacje-recenzje-opinie,c,9/nie-pamiechistoryczna,129810.html> (08.05.2019). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Lebediew nie jest jedynym autorem, który zwrócił uwagę na katastrofalną ignorancję młodego pokolenia w tym zakresie. Jako przykład może służyć choćby powieść autorstwa Władimira Kaminera *Muzyka wojskowa* (*Militärmusik*, 2001). Szerzej na ten temat zob. np. A. Zywert, *Ci kłopotliwi podróżnicy, czyli wyjście Rosjan w świat*, w: A. Firlej i W. Józwiak (red.), *Topografia tożsamości*, t. II, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012, s. 277–290.

²⁵ O istocie pojęcia „świadomość represyjna” zob. w pracy С. Лебедев, *Перспективное сознание:...*, http://ps.iseptember.ru/view_article.php?ID=201002026 (12.02.2019).

²⁶ M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Scholar, Warszawa 2009, s. 37.

²⁷ Szerzej o tzw. niechcianym dziedzictwie (*negative heritage*) zob. M. Pawleta, *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016, s. 50.

²⁸ P. Ricoeur, *Pamięć...*, s. 600.

dyskusję o skutkach zadekretowanej amnezji w Rosji. Obaj autorzy zauważają, że mroczne, traumatyczne brzemie przeszłości ma dwoistą naturę. Stanowiąc integralną część historii (także indywidualnej) kolejnych pokoleń, jest jednocześnie „ciężarem przekazywanym nam przez minione pokolenia, jak i żywym zaczątkiem, z którego mogą narodzić się nieznanne formy życia”²⁹, ciężarem, który bezwzględnie należy przyjąć, oswoić, przepracować, bo tylko wtedy będzie można się od niego uwolnić³⁰. Trudno to zrobić, albowiem spośród pięciu podstawowych strategii wypierania ze świadomości Rosja wybrała najgorszą — milczenie³¹. Nieprzypadkowo zatem Syberia urasta do rangi symbolu pamięci zamrożonej w lodzie lub zatopionej w bagnie Car-Kałuży — tam ciała się nie rozkładają i czekają, aż ktoś lub coś przywróci je historii. Z tego względu omawiana powieść, jak podkreśla autor, jest niezwykle ważna — do dziś są bowiem w Rosji rodziny, których częścią byli dawni kaci. Po krachu Imperium uniknęli oni odpowiedzialności, przeszli na emeryturę i po prostu zniknęli, rozplynęli się, przekształcając w zwykłych staruszków z niewiadomą przeszłością.

Bykow skazał swojego bohatera na obłąd i śmierć. Lebidiew aż tak okrutny nie jest, ale i tak pozostawia go z kolejnym imperatywem: wydobyć z lodu zamrożony czas i uzupełnić luki w historii własnego narodu, tak by pojęcie pamięci historycznej przynajmniej częściowo straciło umowność, a zyskało obiektywizm³². Czy ten zamysł odniesie oczekiwany skutek, przywróci życie językowi i odmieni społeczeństwo, które wpadło w pułapkę milczenia i nauczyło się „żyć po cichu i osobno” — nie wiadomo, bo pytania: „Gdzie jest granica zapomnienia o traumach?” i „Jak bardzo Rosjanie chcą wymazać z pamięci i ofiary, i katów?” pozostaje otwarte.

²⁹ M. Bugajewski, *Brzemie przeszłości. Zło jako przedmiot interpretacji historycznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM Poznań 2009, s. 12.

³⁰ W tej sytuacji, jak słusznie zauważa Olga Liebiduszkina, jedyną drogą do przyjęcia odpowiedzialności za przeszłość jest pełna rekonstrukcja własnej i zbiorowej pamięci. O. Лебѣдушкина, *Покаяние и прощение. Литература как работа памяти и забвения. Заметки по разным поводам*, „Дружба народов” 2011, nr 5, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/5/1e13.html> (08.05.2019).

³¹ O strategiach wypierania ze świadomości zob. A. Assmann, *Pięć strategii wypierania ze świadomości*, w: M. Saryusz-Wolska (red.) *Pamięć zbiorowa i kultura, współczesna perspektywa niemiecka*, Universitas, Kraków 2009, s.345.

³² O wariantach konstituowania się pamięci wspólnotowej zob. R. Orzechowski, K. Mikołajczak, *Rola „miejsc pamięci” w kształtowaniu pamięci zbiorowej — tanatourystyka jako element polityki historycznej*, „Czas Kultury” 2017, nr 4, s. 74–79.

REFERENCES

- Assmann, Aleida. "Pięć strategii wypierania ze świadomości." *Pamięć zbiorowa i kulturowa, współczesna perspektywa niemiecka*. 101–42. Ed. Saryusz-Wolska, Magdalena. Kraków: Universitas, 2009.
- Bugajewski, Maciej. *Brzemie przeszłości. Zło jako przedmiot interpretacji historycznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2009.
- Cirlot, Juan Eduardo. *Słownik symboli*. Transl. Kania, Ireneusz. Kraków: Znak, 2000.
- Druz'ya: Nikolay V.Kononov — Sergey Lebedev. Dva pisatelya idut v glub' istorii svoikh semej— chtoby vosstanovit' izoblomkov nashu obshchuyu. Vtoroy razgovor o projekte colta.ru. "DRUZ'YA"*. 12 February 2019. <<https://www.colta.ru/articles/society/13431>> [Друзья: Николай В. Кононов — Сергей Лебедев. Два писателя идут в глубь истории своих семей — чтобы восстановить из обломков нашу общую. Второй разговор о проекте colta.ru. "ДРУЗЬЯ". 12.02.2019. <<https://www.colta.ru/articles/society/13431>>].
- Foucault, Michel. *Filozofia, historia, polityka*. Transl. Leszczyński, Damian. Warszawa: PWN, 2000.
- Golka, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa: Scholar, 2009.
- Hirsch, Marianne. "Żaloba i postpamięć." Transl. Bojarska, Katarzyna. *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*. 245-78. Ed. Domańska, Ewa. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Lebedev, Sergey. *Predel zabveniya*. Moskva: Eksmo, 2012. 12 February 2019. <http://loveread.ec/view_global.php?id=53290> [Лебедев, Сергей. *Предел забвения*. Москва: Эксмо, 2012. 12.02.2019 <http://loveread.ec/view_global.php?id=53290>].
- Lebedev, Sergey. *Repressivnoye soznaniye:pokolencheskiye uroki. Nesmotrya na vse peremeny poslednikh desyatiletii, nasiliye po-prezhnemu ostayet-sya dominantoy i v chelovecheskikh, i v upravlencheskikh otnosheniyakh*. 12 February 2019. <http://ps.1september.ru/view_article.php?ID=201002026> [Лебедев, Сергей. *Репрессивное сознание: поколенческие уроки. Несмотря на все перемены последних десятилетий, насилие по-прежнему остается доминантой и в человеческих, и в управленческих отношениях*. 12.02.2019 <http://ps.1september.ru/view_article.php?ID=201002026>].
- Lebedushkina, Olga. "Pokayaniye i proshcheniye. Literatura kak rabota pamyati i zabveniya. Zаметки po raznym povodam." *Druzhba narodov* 2011, no. 5. 08 May 2019. <<http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/5/le13.html>> [Лебедушкина, Ольга. "Покаяние и прощение. Литература как работа памяти и забвения. Заметки по разным поводам." *Дружба народов* 2011, no. 5. 08.05.2019. <<http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/5/le13.html>>].
- Mrozik, Agnieszka. "Dziadek (nie)był komunistą.' Między/transgeneracyjna pamięć o komunizmie w polskich (auto)biografiach rodzinnych po 1989 roku." 46–67. *Teksty Drugie* 2016, no. 1.
- Myśliwski, Wiesław. *Traktat o luskaniu fasoli*. Kraków: Znak, 2006.
- Oleksy, Piotr. "Miejsce po archipelagu." 169-171. *Nowa Europa Wschodnia* 2019, no. 2 (64).
- Orzechowski, Rafał., Mikołajczak, Kamila. "Rola „miejsc pamięci” w kształtowaniu pamięci zbiorowej — tanatoturystyka jako element polityki historycznej." 74–9. *Czas Kultury* 2017, no. 4.

- Pawleta, Michał. *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016.
- Ricoeur, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Transl. Margański, Janusz. Kraków: Universitas, 2012.
- Roux, Jean-Paul. *Krew. Mity, symbole, rzeczywistość*. Transl. Chrobak, Marzena. Kraków: Znak, 2013.
- Rybicka, Elżbieta. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas, 2014.
- Wawer, Karolina. "Opowiedzieć traumę. O fotografii niemożliwej w Traktacie o łuskaniu fasoli Wiesława Myśliwskiego." 629-45. *Ruch Literacki* 2017, no. R. LVIII, z. 6 (345). 08.05.2019. <https://www.academia.edu/36662673/Opowiedziec_traume_O_fotografii_niemozliwej_w_Traktacie_o_luskaniu_fasoli_Wieslawa_Mysliewskiego> .
- Zaleski, Marek. *Formy pamięci*. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria, 2004.
- Zamek czyta. *Spojrzenie na Wschód: „Granica zapomnienia” spotkanie z Siergiejem Lebediewem i Grzegorzem Szymczakiem – tłumaczem książki*. 08.05.2019. <https://ckzamek.pl/wydarzenia/4257-zamek-czyta_spojrzenie-na-wschod-granica-zapomnienia/> .
- Zywert, Aleksandra. "Ci kłopotliwi podróżnicy, czyli wyjście Rosjan w świat." *Topografia tożsamości*. Vol. II. 277-90. Ed. Firlej, Agata, Józwiak, Wojciech. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012.